

**AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER
IRODALOMPOLITIKÁJÁNAK KIALAKULÁSA**

Az uralmon levő osztályok minden korban és társadalmi formációban határozott politikai és ideológiai követelményekkel léptek fel az irodalommal szemben és megteremtették azokat az eszközöket is, amelyekkel ezeknek érvényt szerezhettek. Mindegy, hogy minek nevezzük ezt aényt, az irodalom irányításának, vezetésének, segítésének, de lényegében mégis irodalompolitikáról van szó. Lehet, hogy szörny-született ez a fogalom. Szemre is torz, mint a szfinksz: felül istennő, alul oroszlán és kellemetlen képzettársításokra s asszociációkra adhat alkalmat, de volt és van s mindenféleképpen fontos tényezője az irodalom életének, különösen az volt a huszas évek elején, ezért szólnunk kell róla.

Mi az irodalompolitika? Egy fogalmat legbiztosabban lényeges ismérveivel, tartalmi jegyeivel határozhatunk meg. Ez vonatkozik az irodalompolitikára is. Ebben a szóösszetételben a politika látszik domináns elemnek, azonban a szókapcsolattal gazdagabb tartalmú fogalom jött létre. Kétségtelen: elsősorban politikai célokat szolgál, de igazán azzal válik a hatalom eszközévé, hogy emellett ideológiai, világnézeti törekvéseket is jelent: kimunkálja azokat a módszereket és megteremti azokat a mechanizmusokat, amelyekkel ezeknek érvényt szerezhet. Noha az utóbbiaknak csak alárendelt, másodlagos szerepük van, hiszen a politikai és ideológiai célok határozzák meg a módszert is, mégis az irodalompolitika ezekkel együtt válik teljessé, ezért nem is foghatjuk fel másnak, mint az uralkodó osztályok politikai, ideológiai törekvéseinek, ezek alkalmazása módszerének és az érvényesítéséhez szükséges mechanizmusok összegződésének. Az irodalompolitika jellegét tehát lényegében ez a három elem határozza meg.

Az így értelmezett irodalompolitika, függetlenül attól, hogy az írók önként elfogadják, vagy nem, az irodalmi élet külső tényezőjének tűnik. Lényegében az is. Az uralkodó osztály irodalommal szemben támasztott igénye és akarata. Azonban a valóságban még sem ilyen egyszerű, sokkal bonyolultabb és szervezettebb a irodalompolitika és az irodalompolitika kapcsolata. Eleve reménytelen lenne az irodalompolitika minden kísérlete, ha nem tartalmazna olyan elemeket, amelyek az irodalomban is adóttak. Meg kell találnia tehát azokat a szálakat, amelyek szerves kapcsolatot, sőt bizonyos vonatkozásban egyneműséget, azonosságot biztosítanak. És ez lehetséges: mert az irodalom sem autonóm terület, noha specifikus törvényszerűségei vannak, de bennük is ugyanazok az eszmei, politikai célok munkálnak, amelyek más tudatformák területén is jelen vannak és ezek objektív alapot s természetes kapcsolatot teremtenek az irodalom és irodalompolitika között. Csak így lehetséges, hogy az irodalompolitika, mely „idegen” tényezőnek tűnik, szerves részévé válhat a irodalomnak, sőt maga az irodalom is céljaival, tendenciáival s gondolat tömbjeivel, a valóságra való reagálásával, az anyaggal való küzdelem formai módozataival irodalompolitika lehet. És ez a tevékenység az irodalom részéről nem egyszerűen csak visszahatás, vagy külső célokkal való azonosulás, hanem teremtő folyamat, mellyel a irodalom aktívan részt vesz az irodalompolitika kimunkálásában és ennek

során a maga törvényszerűségeit is beépíti annak kereteibe. Így a „külső” tényező egyszeribe a maga dialektikus ellentétébe csap át és igazán „belső” jelenséggé válik, mely szempontjait ugyan „kívülről” hozza, osztálycélokat revelál, de az azonosulás következtében célok és törekvések akaratában és befogadásában egyöntetűség jön létre.

Ebben a folyamatban az igényeket támaszto irodalompolitika egygé olvad a befogadó irodalommal és annak szerves alkotó elemévé válik. Azonban a valóságban mégsem ilyen egyértelmű ez a folyamat, mert pl. a huszas évek elején is, az ellentétes tendenciák, ellentétes irodalmi és társadalmi törekvéseket hordoznak, melyek, a maguk természetének megfelelően más és más irodalompolitikát igényelnek. Ilyen viszonyok között az irodalompolitika nem építhet az egész irodalomra, csak egyik, vagy másik tendenciájához kapcsolódhat és elkerülhetetlenül szembe kerül a többi irányzattal. Ehhez még egy megjegyzést kell tennünk. A huszas évek eleji irodalmi irányzatok nem egyenértékűek. Vannak közöttük olyanok, amelyek a nemzeti irodalom fejlődésének kifejezői és megvalósítói, s vannak amelyek retrográd jellegűek, mind gondolatrendszerüket és érzésvilágukat, mind formai eszközeiket tekintve a múltat képviselik. A kérdés most már az, hogy az irodalompolitika melyik tendencia támogatója és ösztönzője, s melyiknek az ellenzője; Lényeges momentum ez, mert ez a tény, dönti el szerepét és hatásfokát, sőt módszerét is. Igaz, nincs olyan irodalompolitikája a világnak, mely tehetségeket teremthetne, vagy pótolhatna, s olyan sincs, amely véglegesen meg tudná fordítani az időt és a fejlődő irodalmat kívülről, programokkal, törvényekkel, cenzúrával vagy terrorral végleg béklyóba tudná kötni. De okos, céltudatos irodalompolitika, mely előremutató társadalmi célokat revelál, kétségtelenül megkönnyítheti a tehetségek fejlődésének, megizmosodásának útját és ösztönzően hathat az irodalomra. Azonban teljesen ellenkező hatása van annak az irodalompolitikának, amely retrográd társadalmi célok érdekében az irodalom fejlődését is feltartóztatni igyekszik. Mindezek következtében még megnyilvánulásuk és módszerük is más-más lesz. Ha az irodalompolitika célkitűzései egybeesnek az irodalom fejlődésének fő irányjaival, akkor rendszerint teljes a harmónia s alig találunk zavaró motívumokat. Sőt, maga az irodalompolitika is háttérbe kerül, illetve szerves része lesz az irodalomnak és külön egyre kevesebb szó esik róla. Azonban egészen más a helyzet akkor, ha az irodalompolitika, mint a kurzus idejében ellenkező irányban hat a fejlődéssel, s az irodalomban is a konzervatív erőkre épít. Ez esetben szemmel láthatólag is megnő az irodalompolitika szerepe, kíméletlenül az irodalom fölé terpeszkedik; de sem megérteni, sem segíteni nem tud, csak igényeket támaszt és hajthatatlanul követel és ennek megfelelően, módszere is könyörtelenül agresszív, merev, türelmetlen és szigorúan parancsosztogató lesz. Igazán ekkor érzi meg az irodalom, hogy van irodalompolitika és ekkor nem véletlenül, egyre több szó esik róla. A huszas évek elején is alig múlt el nap, hogy az irodalompolitika körül ne kavarodott volna vihar.

Azonban bármilyen is az irodalompolitika; jó vagy rossz, mindenféleképpen korlátjai is vannak. Kénytelen igazodni az irodalomban meglévő és ható törvényszerűségekhez. Voluntarista módon konkrét viszonyoktól, a valóságtól elszakadottan, pusztán kell, nem kell alapon életképes irodalmat sem teremteni, sem megszüntetni nem tud. Működését objektív viszonyok, s ezekből adódó törekvések determinálják. Ha az irodalompolitika fölismeri s számbaveszi ezeket, s érvényesülésüket segíti, akkor ténykedése hatásos és perspektívában is eredményes, de ha ezek elé gátakat, korlátokat igyekszik emelni, akkor mennél nagyobb erőfeszítéseket tesz, annál biztosabb lesz a kudarca. Az élet realitása ez s ezzel minden irodalompolitikának számolnia kell. Érdekes, ha ettől eltér valamilyen okból nemcsak kudarcai ismét-

lődnek s csődjé; működésének káros hatásai lesznek nyilvánvalók, hanem módszerén, megnyilvánulásán, ténykedésén is megmutatkoznak a rendellenességek.

A fentiekben általában szólottunk az irodalompolitikáról. Azonban a valóságban nincs ilyen: irodalompolitika mindig konkrétan, adott történelmi viszonyok között, rendszeres és osztályokhoz való kötődöttségben létezik. Szerves és megbonthatatlan ez a kapcsolat. Noha nem tud függetlenedni közegétől az irodalmi viszonyoktól sem, mégis céljait, törekvéseit, sőt módszereit is, azoktól az osztályoktól veszi át, amelyeknek szolgálatában áll. Így volt ez a kurzus idején is. Továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy milyen elvek, célok telítették ezt az irodalompolitikát.

A kurzus irodalompolitikájának elvei

Az ellenforradalom győzelme után azonnal megindult a kurzus hatalmi berendezkedése az irodalomban is. Noha hagyományos eszközök, szervezeti formák, keretek készen állottak rendelkezésére, mégis nem volt zökkenőmentes ez a folyamat. Hiszen bonyolult és nehéz feladatokat kellett megoldaniok. Mindenekelőtt el kellett némtaniok a forradalmi irányzatot, vissza kellett szorítaniok a haladó törekvéseket és szabad lehetőségeket kellett teremteniok a konzervatív és más reakciós tendenciáknak. Lényegében ezek a célok töltötték meg tartalommal a kurzus irodalompolitikáját.

Azonban ezek a törekvések csak általános tendenciák voltak, csak az irodalompolitika kereteit jelölték ki: a hogyanra és ezzel összefüggő elvi kérdésre nem adtak választ. Mindezt menetközben kellett megoldaniok. Ezzel függ össze, hogy irodalompolitikájukat a huszas évek elején, noha tendenciái, módszerei, formái már az első napokban kialakultak, mégis ideges kapkodás, szüntelen átmenetiség, kusza ellentmondásosság jellemezte. És a felületen elsősorban ezek a vonások jelentkeztek.

Ebből is adódott, hogy a kurzus irodalompolitikájával senki sem volt megelegedve. A rezsim emberei leginkább az átgondolt, következetes koncepció hiányát kifogásolták: „Ebben az irodalompolitikában még mindig több a politika és pedig a kurzuspolitika, mint az irodalom; a koncepció hiányzik”¹ Szabó Dezsőnél, Brisits Frigyesnél, s mindazoknál, akik írtak erről a kérdérről, visszatérő motívum ez.

Legtöbben a koncepció hiányát, a maguk „koncepciójával” igyekeznek pótolni. Igaz, néha olyan határozatlanul, mint Harsányi Kálmán, aki elégtelennek tartja már a durva eszközöket; a giz-gaz kaszával írtását és helyette finomabb, hatásosabb módszerek igényét fogalmazza meg, de hogy melyek lennének ezek, azt maga sem tudja.² Mások viszont igen! Pl. Zulawski „az esztétikai megtisztulás” érdekében az államhatalomtól a „nemzeti lélekkel kalmárkodó irodalom megfékezésére” társadalmi bojkottal kiegészített „kíméletlenebb, intenzívebb és nacionalistább irodalompolitikát” követel.³ Vagy Lendvai István, aki ezzel a lendületesen megfogalmazott, eredetinek vélt „koncepcióval” igyekszik kitölteni az űrt: „Nem valami parfümös dolog az irodalompolitika..., de kell, nem lehet félrevonulni. Igen, politikát kell csinálni az irodalomban is. Öntudatosan és kíméletlenül, mert egy kíméletlen irodalompolitika eredményezte, hogy a legirodalmibb értékek alábecsültettek, hogy a magyar irodalmi élet szerves fejlődésének gyökereit elvágta, s egy hitvány, zagyva, lélektelen álirodalom főtényezője lett országunk testi-lelki bukásának.”⁴ A Magyar

¹ Élet. 1921. okt. 9. Irodalompolitika.

² Uo.

³ Zulawski A. Irodalompolitika 116. l.

⁴ Élet. 1921. okt. 9.

Múzsza pedig így körvonalazza irodalompolitikai elveit: „az irodalomnak s a művészeteknek csatlakozni kell a nemzetépítők csoportjához... Építő nemzeti eszmét kell szembeszegezni a romboló nemzetközivel... Erkölcsös irodalomért küzdünk.”⁵

A kurzusénál koncepciózusabb irodalompolitikát ígérnek-e ezek a gondolatok? Bármelyik megfogalmazást is tekintjük, a válaszuk csak ez lehet: nem. Egyik sem jutott túl a hivatalos állásponton, sőt ugyanazt variálják. Mégis mi adott indítékot az elégedetlenségnek? És egyáltalán volt-e alapja a koncepcióhiány miatti panaszoknak. Ezekre a kérdésekre a hivatalos irodalompolitika elveinek bemutatásával válaszolunk.

Az irodalom folytonosságának elve

Minden reakció szükségszerűen a hagyományokhoz való visszatérés jegyében lát munkához és a folytonosság megőrzésének tetszetős szerepét vállalja. Nálunk is soha nem esett annyi szó a múlt értékeiről, ezek megőrzésének szükségességéről; a konzervativizmusról, mint az ellenforradalom győzelme utáni napokban. Sőt, még évekkel később is tart ez a lángolás. Tóth Árpád 1926-ban így jellemzi; „itt majdnem mindenki, akinek szava van... a konzervativizmusról szaval. Hogy ez a csodaszer, amelytől meggyógyulunk, hogy ez a bölcsök köve, aminek érintéséről beforrad minden seb... A nemes, a szent, a nemzetmegmentő, az óvatos, az egyedül célra vezető... Ez a szó zenélt a bársonyszékek kegyelmes öbleiből, ez pengett a püspök urak arany szájáról és még a hordók tetejéről is ez gargarizált. A híres ébredés ezzel ébredt és némely jóízű képviselő urunk a nemzetgyűlési padokon ezzel aludt el... ezzel a harci kiáltással indult itt csatába minden újdonsült honmentés az úgynevezett kurzus minden merőben új és vad vállalkozása.”¹

A konzervativizmus szellemében különösen az irodalom terén folyt intenzíven és látványosan a múlt kultusza, a hagyományok birtokbavétele. Vissza a múlthoz: a kurzus irodalompolitikájának egyik alapelve lett. Nap mint nap megfogalmazzák ezt a tételt: „Az irodalom újjászületése csak a múlthoz való következetes visszatérés útján lehetséges.”² A Szózat szerint: „A múlt évszázadot nagy egészében a magyar irodalom aranykorának kell tekintenünk mai szegénységünkben nem kívánhatunk jobbat, mint azt utolérni”² Voinovich Géza is nagy tanulmányban bizonyítja, hogy jelene irodalma csak úgy tud megfelelni hivatásának, „ha visszatér a múlt század nagy hagyományaihoz és példáihoz.”⁴ Katholikus Szemle szerint is; a „múlt század írói nemzedéke nemcsak magyarság és nemzeti szellem, hanem tudás, világirodalmi műveltség, világnézet, költői felfogás tekintetében egyaránt magasán felelt áll, Herczeg, Gárdonyi kivételével a mai írói nemzedéknek”⁵ Beöthy Zsolt kategórikusan jelenti ki; „a történelem folyamat szálának széttépeése egyet jelent életünk megsemmisítésével”⁶ És ez: „Arra készlet, hogy megmaradjunk a szellemünk folytonosságánál: ezt harcosan képviselni kell”⁷

A múltnak; a nemzeti értékeknek s irodalmi hagyományoknak ez a tisztelete imponáló s nagyon vonzó lehetne, ha kicsinyes érdekek s politikai célok nem torzí-

⁵ Magyar Múzsza. 1920. 1. sz.

¹ Idézi Kardos László: Tóth Árpád című munkájában 328. l.

² Új Idők 1920. 1. sz.

³ Szózat. 1920. máj. 26. Bárony István: Magyar irodalom.

⁴ Magyar Múzsza. 1920. febr.

⁵ Katholikus Szemle. 1920. márc. 4.

⁶ Magyar Múzsza, 1920. 1. sz.

⁷ Budapesti Hírlap. 1922. febr. 7.

tanák és nem sötétítenék el komor árnyékaikkal. De elsötétítik. Ez nagyon is kétesse teszi szándékukat. Már önmagában is gyanús a múltnak ez a hangos kultusza. Azonban szó sincs a teljes múlt vállalásáról: A hagyományokat nagyon leszűkítik és ezzel megdöbbentő torzulás jön létre. Ime így vonnak határvonalat: „Az igazi kultúrának — írja Kornis Gy. (Kultúra és Politika 47.1.) — egyik fontos jegye, hogy történeti természetű, azaz folytonos lassú fejlődésnek az eredménye, melynek egyes fázisait a történeti emlékezet tartja össze. Ha ez a történeti, organikus jelleg hiányzik, csak álkultúra, parvenü-kultúra jöhet létre. Nemzeti tragikumunknak, mely az 1918-as októberi forradalommal kezdődik, főforrása éppen az, hogy a történeti talajt elvesztettük lábunk alól: először Nyugatról, majd Keletről importált szellemi áruk, melyeknek igen fürge eszmekereskedői voltak, inficiáltak bennünket, amaz volt a polgári radikalizmus és nemzetközi szociáldemokrácia, emez a szovjetrendszer. Mindegyik idegen a magyar történeti néplélektől.”

Kornis nem egyedül fogalmazza meg ezt a koncepciót, hanem Szekfűtől Horváth Jánosig sokan, ami önmagában is arra enged következtetni, hogy alapelvről van benne szó. Valóban ez a felfogás vált a kurzus múlt-kultuszának vezérlő gondolatává. Egyoldalúan csak konzervatív, vagy annak vélt hagyományokról beszélnek s ezt teszik meg nemzetinek, s minden mást kirekesztenek belőle.

A hagyományok leszűkítését az irodalomban Petőfival kezdik. Noha a centenáriumi alkalmából nem fukarkodnak az elismerésekkel, magukénak vallják és az ellenforradalom glóriájával fonják körül a költőóriást, de a lobogó pátozzsal és a szépen hangzó frázisokkal sem tudják elfedni, hogy költészetének lényegét képtelenek vállalni és egy külön világban idegenül s ellenségesen állnak vele szemben. A Keresztény Politika, tekintélyes kurzista lap nyíltan is ír erről: „Válogatott Petőfi kell: és pedig elhagyandók politikai vagy kortes-versei, melyekből nem a honfi, hanem a szélsőséges pártember, nem a néphez, hanem a *csőcselékhez beszél*. Ezek elrettentő bizonyítékai annak, hogy hová sodorhat a pártszenvédelem és hogy nincs rútabb dal, mint a demagóg dal... E versek nemcsak minden költői lendület nélkülöznek s ízléstelenek, de legsilányabb alkotásai is, visszataszítóak.” S melyek ezek a demagóg versek? Azok, amelyekben a világszabadságról beszél, mert a „világszabadság őrzöngésével előfutárja a Tanácsköztársaságnak,” azok, amelyekben piros zászlókról ír, mert a „piros arccal és piros zászlókkal: mélységbe lehet zuhanni”, azok amelyekben a királyok ellen ír: mert „ezeréves fennmaradásunk, nemzeti létünk biztosítéka a király volt” vagy Az apostol „politikai őrzöngésének legféltelenebb tobzódása... önmagát apostollá avatott anarchista dicsőítése.” Igaz, ehhez hozzáteszi: „Ezeket a költeményeket nemcsak elítélni, de menteni is kell, politika nem való a fiataloknak: hiszen semmihez sem kell annyi tapasztalat, higgadság, megfontolás, bölcsesség, fegyelmezettség, érettség, mint a politikához.”⁸ Mindez szerintük hiányzott Petőfiéből s ezért nem lett konzervatív és a megértő, megbocsájtó gesztus mellett, költeményeit ezért kellett megrostálniok. Nemcsak elfogult és vak, de bántó és sértő is volt ez a torzítás: Teljesen érthető a jobbák felháborodása. Tóth Árpád még később is így reagál reá: „Alig tudok megrázóbb és groteszkebb eltévelyedést, mint ahogy Petőfit fésülték és szabályozták rendes kurzuskisfiúvá 1923-i centenáriumián. Akik így ismerik és szeretik a magyar múltat, azok rossz-hiszeműek vagy legalábbis fölöttébb tudatlanok s nincs hangadó helyük a múlt ezer év lombtól szent árnyékában.”⁹

⁸ Keresztény Politika. 1922. 2. sz. november. Petőfi Centenáriumi.

⁹ Idézi Kardos László: Tóth Árpád című munkájában 328. l.

Petőfivel megkezdték az irodalom kettéválasztását és Vajda, Reviczky, Komjáthy, Kiss József életművén keresztül Adyig és a Nyugat-mozgalomig folytatták. Az indíték mindvégig ugyanaz volt, de a terminológiák közben változtak. Petőfi politikai és forradalmi költészetét még éretlenséggel és tapasztalatlansággal magyarázták és oeuvre-jének — noha legmaradandóbb darabjait — mégis csak egy részét utasították el. Utódjaival már mostohábban bántak el. Napjaikhoz közeledve a modern irodalmat egyre határozottabban s általánosítottabban a magyarságtól idegenek, s nemzetrombolónak minősítették s egész életpályákat tagadtak meg. Petőfit még a magyarságból kinövő, de a faji s nemzeti sajátosságokat mindvégig megőrző, szertelensége miatt megtévedt zseninek mutatják: de az utána következőket már egyértelműen idegennek degradálják.

E koncepció szerint a pesti „babilon”, a „nemzet testébe ékelődött idegen test” elhatalmasodásával párhuzamosan erősödött s növekedett az irodalomban is a „hütlenség iskolája”, mely a magyarságtól idegen, s ártó „új erkölcsi felfogást, kozmopolitizmust, destruktív lázadó szellemet, humbug műveltséget” hozott és ezzel meghamisította a faji jelleget s a magyarság pszihéjéből tudatosan írtotta a hűség, a tekintélytisztelet nemes altruizmusát, az önfeláldozó hazaszeretet szellemét. Igazán először a „Hét ültette el s dédelgette az új gyommagot”,¹⁰ de hatalmassá a Nyugat növesztette. Ebben a mozgalomban gyülekeztek a „lelkileg hontalanok, a nemzeti szolidaritáson kívülrekedt nomádok”, akik már „nem tartottak közösséget semmiféle nemzetivel¹¹ és „földalatti boszorkánykonyháikkal” a „Niagara-zuhatag bőségével ontották” a „halál rothadási termékeit”.¹² Az Irodalomtörténet című illusztris lapban, Mitrovics Gyula így tetőzi be ezt a konstrukciót: „Ady és társai költészete: az erkölcsi téboly költészete, amely teljes züllés jeleit mutatja értelmileg, etikailag és a faji életösztön szempontjából egyaránt s mint ilyen méltó terméke annak a korszaknak, midőn a politika megtagadja a nemzeti s történelmi jogfolytonosságot.”¹³

De miféle folytonosságot tépett el a modern irodalom? Ha a „vissza a múlthoz”, „felelmedni a múlt aranykorához” általános jelszavak konkrét vonatkozásaira tekintünk, erre a kérdésre is feleletet kapunk. Pl. az Irodalomtörténeti Közlemények harcos tanulmányt közöl Pósa Lajos védelmében és ebben „az érzéseiben romlott, erkölcstelen, a magyar felfogással teljesen ellentétben álló” haladó irodalommal szemben Pósa költészetét emeli a nemzet piedesztáljára. Kemény szavakkal megrója Szabó Dezsőt, mert neki fáj: hogy „társadalmunk oszlopos tagjai, köztük maga a kormányzó is úgy találták, hogy Pósa Lajos költészetére, példaadására manapság különösen szükség van” és kategórikusan kijelenti: „Nemzeti irodalmunk megújulása nem az ellene rikácsolók, de Pósa Lajos szellemében indulhat meg.”¹⁴

A Budapesti Hírlap ugyanezt a szellemet Szabolcska Mihályban, nemzeti költészetünk templomának szerény, de örökbecsű alakjában véli felfedezni. A Szózat Bárd Miklóst teszi meg a nemzeti irodalom halhatatlan nagyságának. A nevek némi változatosságot mutatnak ugyan; de lényegében egyről van szó; a múlt irodalmi értékeinek leszűkítéséről és ezzel eltorzításáról. Ebben a koncepcióban a konzervatív hagyományok egyértelműen nemzeti irodalommá rangosodnak és kétségessé válik minden más irodalmi törekvés nemzeti jellege.

¹⁰ Élet. 1922. Nemzeti kultúránk.

¹¹ Szózat, 1919. nov.

¹² Zulauski A.: Írás Adyról. 13. l.

¹³ Irodalomtörténet. 1921. aug. Néhány időszerű politikai kérdés.

¹⁴ Irodalomtörténeti közlemények, 1921. 83. l. Pósa gyalázás.

A Független Szemle, a konzervativizmusnak ezt a „hagyománytisztelét” a megmerevedett formákhoz való görcsös ragaszkodásnak tartja és ezzel hozza összefüggésbe azt aényt is: hogy „tájékozatlanul, ellenséges szemmel jár az új kultúrformák világában”.¹⁵ Kétségtelen, ez a törekvés egyben a formák konzerválását, a minden költői, írói újítástól való ideges viszolygást is jelentette. Azonban a lényeg mégsem ez: a tabunak mitizált forma csak tünete, kísérő jelensége volt a konzervatív politikai, ideológiai céloknak. Mert mit is jelent a fenti koncepció? Mindenekelőtt azt, hogy irodalmunk fő áramlását, mely leginkább egyesítette magában a haladó törekvéseket, egyöntetűen nemzetellenesnek, a magyarságtól idegennek minősítették. Nem kevesebbet állítottak ezzel, mint azt, hogy minden egészséges új szándék, haladó gondolat és tett, méginkább ha az forradalmi, ellenkezik a magyarság életérzésével, istentől származó lelki sajátosságaival és a nemzet egyetemleges érdekeivel. Ez a veszélyes koncepció tehát elsősorban a haladó törekvések ellen irányult. De volt egy másik célja is: vele a múltban és jelenükben egyaránt a konzervatív csoportok szűk, kicsinyes érdekét kifejező retrográd osztálytörekvéseket tüntették fel nemzetinek. Különösen az ellenforradalom szempontjából volt életbevágóan fontos ez a látszat. Hiszen ezzel létét igazolhatta, azt, hogy az ellenforradalom tulajdonképpen a nemzeti erők szükségszerű ellenakciója volt az idegen, nemzetietlen erőkkel szemben és győzelmével lényegében a nemzet történelmi folytonosságát állította vissza, s ezzel megmentette a népet, s az országot a szörnyű pusztulástól. Így vált nemzetivé, ami valójában már nem volt az, s így forgatták ki nemzeti jellegéből a legnemzetibb törekvéseket.

A folytonosságnak ez az elve először nem az irodalomban, hanem történelmi munkában, Székfi Gyula Három Nemzedék című könyvében jelentkezett. Ő tényanyaggal „igazolta”, megejtő, logikus rendszerré építette ezt a koncepciót. Részben ennek ösztönzésére hamarosan megszületett irodalmi megfelelője: Horváth János, irodalompolitikai ihletésű, Aranytól Adyig című tanulmánya. Ez a mű publicisztikai jellegével s helyenként bántó felszínességével, kölcsönzött szólamaival s színvonalát tekintve nagyon kirá a szerző oeuvre-jéből és noha sokkal szerényebb igényű, s kisebb lélegzetű, mint Székfi munkája, de az irodalomra konkretizáltan lényegében ugyanazt a célt szolgálja és Klanciczayval joggal nevezhetjük a „Három Nemzedék irodalomtörténeti párjának.”¹⁶ Még keletkezésük körülményei is megegyeznek. Mind Székfi, mind Horváth János tanulmányát az ellenforradalom politikai céljai tették időszertív és aktuálissá s mindkét mű koncepciója összefogásra, rendszerezésre, kimunkálásra várva, már részleteiben a napi propaganda gyakorlatában általánossá vált.

Mégis — maradjunk most már csak Horváth munkájánál — több ez, mint elszórt ötleteket összegyűjtő, rendszerező mű. A fenti idézetekben csak indulatoktól fűtött, nyíltan célzatos, egysíkú, merev, gondolatnélküli goromba frázisokat láthattunk. Alkalmi beszédekben esetleg hatásosan lehetett indulatokat korbácsolni velük, de meggyőzőerejük alig volt, és ezért tartós hatásra, tudatformálásra képtelenek voltak. Ezeket a frázisokat erről a szintről, noha nem tudott tőlük teljesen függetlenedni, s tegyük hozzá: az izgatott, túlfűtött, feszült légkörtől sem, mégis Horváth János tornászta fel a tudomány magaslatára. Azonban ehhez nemcsak szelídíteni, hanem a trágyilagosság köntösébe burkolva, egy képzeletre erősen ható, szuggesztív koncepció részévé kellett tenni, illetve távlattal és a történelmi tényekkel kellett

¹⁵ Független Szemle, 1922. dec. Egy fejezet a legújabb magyar irodalom és irodalompolitika történetéből. (1920—1922.)

¹⁶ Klanciczay Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány. 16. l.

hitelesíteni. A koncepció ugyan nem volt új: Szekfű egységes gondolatrendszerében ennek a koncepciónak már a részletelemei is kiépültek, de ezt alkalmazni kellett az irodalom specifikus területére, s meg kellett lelteni azokat a tartókapcsokat, ahova erősen oda lehetett csomózni a különben gyenge szálakat.

Van abban túlzás, hogy Horváthnak ezt a tanulmányát Szekfű egész korszakra kiható, nagyjelentőségű munkája mellé állítjuk. De ha csak az irodalmat tekintjük s ezen belül a konzervatív irányzat igényét, akkor ez időben valóban egyedülálló műnek tűnik, s az utolsónak is, amely az aktuális politika követelményeinek megfelelően az irodalom folytonosságának elvét következetesen konzervatív szemszögből, hatásosan tudta képviselni. Kétségtelenül sikerét az is fokozta, hogy kiábrándulások, útkeresések idején, eszmei zűrzavar közepette jelent meg, amikor kicsiny volt a kontroll, az ellenállás és nagy volt a fogékonyság minden rendszerezettnek tűnő gondolat iránt. Ezekről a konkrét viszonyokról sem a mű keletkezését, jellegét, sem a hatását nem lehet elválasztani.

Már a kortárs-bírálok is felfigyeltek arra, hogy Horváth János ebben a munkájában az „irodalom hanyatló fázisait akarja megrajzolni”¹⁷ és Szekfű felfogásával teljesen egyetértve azt igyekszik bizonygatni, hogy az utolsó félévszázad az irodalomban is a tévelygés időszaka volt, melyben a konzervatív kritika mulasztása miatt is az „elvtelen modernség” zászlajával jövő erők kivetették az irodalmat az egységes fejlődés sodrából. Ő is leírhatta volna a Három Nemzedék alapgondolatát: „A liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt, melyből csak a szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki.”¹⁸

Horváth János is „a valódi nemzeti hagyományok kiépítésére”, a „megszakított folytonosság visszaállítására törekszik. De melyek ezek a „valódi nemzeti hagyományok”? Az ő értelmezésében is kizárólag a konzervatív múltat jelentik. Ha teljesen nem is azonosul az ellenforradalomnak durván a maga igényéhez s aktuálpolitikai céljaihoz igazodó múlt-értékelésével, de lényegében ezzel azonos vonalon halad. Azonban az tény, hogy az ő koncepciója már előbb kialakult. Klaniczay Tibor meggyőző erővel mutat rá, hogy 1910 táján már tanulmányaiban és Kritikáiban „egy konzervatív irodalompolitikai álláspontot elfogultan védelmező és igazolni törekvő irodalomtörténet programját vázolta fel... és ezekben az években ezt messze-menően bizonyítja is, hogy amiképpen az egész magyar irodalmi hagyomány Aranyban fut össze, ugyanígy minden azutáni fejlődés is csak benne gyökerezhetik.”¹⁹

Egy-két vonással kiegészülve, s motiválódva ez a koncepció jelenik meg Aranytól Adyig című tanulmányában is. Következétesen visszatér a „magyar klasszicizmusnak” nevezett korszak legnagyobbjának tartott képviselőjéhez: Arany Jánoshoz. Ismét Klaniczayval kell egyetértenünk, aki ezzel kapcsolatban találóan jegyzi meg: Az „Arany-hagyomány hangsúlyozása most már nemcsak irodalompolitikai, hanem politikai tett is; Arany, illetve az ún. klasszicizmus már nemcsak az „irodalomfejlődés összefoglalója”, hanem „a magyar szellem kvintesszenciájának megnyilatkozása is.” Sőt, elsősorban az utóbbin, a „magyar szellem”-en, vagy a Horváth által használt másik kifejezéssel magyar „fajiség”-on van a „hangsúly”²⁰. A magyarság, a faj így válik erkölcsi ideállá, örökérvényű normává Horváth Jánosnál is és ebben az értelemben vallja, hogy „Arany magyarsága kétség nélkül gyökeresebb, történetibb

¹⁷ Király György. Független Szemle 1921. 149. 1.

¹⁸ Szekfű Gyula: A három nemzedék és ami után akövetkezik 6. 1.

¹⁹ Klaniczay Tibor: i. m. 11. 1.

²⁰ Uo. 17. 1.

és teljesebb, művészete konkrétan nemzeti, mint a Petőfié.²¹ Noha ebben a munkájában Petőfit Aranyhoz köti, mégis figyel a köztük levő különbségekre is, amelyek egy-egy eltérő irány kiinduló pontjai lehetnek. „Hajszálrepedések — írja — ezek az alapban”, melyek később szakadékká mélyülnek és szélesednek. Az elválás 1849 után meg is kezdődött. Előbb az olvasóközönség „a maga klasszikus nemzeti irodalmát... faképnél hagyta” és ennek következtében a köztudatban a klasszikus kor képviselői, Arany és Kemény szembekerül Petőfivel és Jókaival és pedig úgy, hogy: „Arany vált a korszak hivatalosan elismert képviselőjévé: ellene s a klasszikus kor öntudatát jelentő Gyulai Pál ellen gyülemllett fel mindaz az elégedetlenség, mit sértett hiúság, tehetségtelen ellenzékiesség... egy uralkodó irány ellen felhalmozódhatnak. A rég halott Petőfi dicse pedig a távolság arányában is növekedett. Eleve bizonyos volt, hogy ha az irodalom újabb fordulatot fog megkísérelni, annak éle csak Arany ellen irányulhat... Sőt bizonyos volt, hogy amennyiben a készülő fordulat politikai természetű is lesz, sikerrel sajáthatja ki majd a maga javára s Arany és a fennálló politikai rend ellen, a „forradalmár” Petőfit”.²²

Ez a „kisajátítás — mutat rá Klaniczay — Ady fellépésével és a Nyugat megindulásával valóban bekövetkezett. És ez a fordulat készítette Horváth Jánost arra, hogy az 1910-es évek elején minden korábnál elmélyültebb elemzéssel foglalkozzon Petőfi lírájával. Nem kétséges, hogy ebben a munkájában nem kevesebb cél vezérelte, mint — Klaniczay idézzük: „Visszakötni Petőfit Aranyhoz: az Arannyal egyező, hozzávezető, őt előkészítő vonásokban jelölni meg az „igazi” Petőfit s ezzel közvetett módon azt bizonyítani, hogy Ady és mozgalma jogtalanul emeli Arany ellenében magásra a forradalom Petőfijének zászlaját.”²³ Nagyon találó ez a gondolat. Helyességét Horváth János önvallomásával is bizonyítani tudjuk. 1912-ben egyik levelében a következőket írja: „A nyugatosokról azt fogom kimutatni, hogy forradalmuk nemcsak irodalmi, hanem politikai (radikális stb.) s hogy tisztább tudatában vannak politikai céljaiknak, mint az irodalmiaknak. Politikai rokonszenv vezette őket irodalmi őseik megválasztásában (Csokonai, Petőfi) kiknek pedig irodalmi jellege az övékével homlokegyenest ellenkezik. Kimétszem tehát belőlük a politikát, s az úgy ott maradó, tiszta irodalomról megállapítom, hogy fő jellemzője a stílmantika. Csokonai, Petőfi pedig, kiket ők kultiválnak, a stílrealizmust képviselik”.²⁴

Horváth János nagyon fontosnak tartotta az Aranyhoz kötött Petőfi-bemutatót, mert ezzel elvágni vélte azokat a szálakat, amelyek a modern irodalmi mozgalmakat a hagyományokhoz kötik. E koncepció szerint az elfordulás Aranytól egyben a Petőfivel való szakítást és a „klasszicizmus” örökségének feladását is jelenti.

Ez a gondolat, a levélrész tanúsága szerint is, már 1910 táján szerves részét és lényeges elemét alkotta Horváth János gondolatrendszerének, ezért szinte természetes, hogy amikor jelene és a közelmúlt irodalma közötti összefüggéseket, a „hanyatlás” okait és a továbbfejlődés lehetőségeit kutatja, újra hangsúlyozza: „a stílmantika állítja szembe formailag Adyt az egész klasszikus lízással (Petőfivel is!)” Látszólag itt formai különbségekről beszél, de valóságban minden vonatkozásban szakadékot lát Ady nemzedéke és a Petőfié között. Ám a formát illetőleg sincs teljesen igaza. Hiszen Petőfi stílrealizmusa sem mentes a stílmantikától, ezért nem lehet ettől elválasztani, de még inkább nem lehet a Nyugat-mozgalom sokszínű, impresszió-

²¹ Horváth János: Aranytól—Adyig. 17. l.

²² Uo. 16. l.

²³ Klaniczay Tibor: i. m. 13. l.

²⁴ Országos Széchényi Könyvtár. Horváth János levelei Pintér Jenőhöz.

nista, szimbolista és egyéb tendenciáit csak stílromantikának minősíteni. Azonban ezt a gondolatot nem a formára vonatkozó állításai miatt idéztük, hanem mert a formai különbség lényegi különbségre vezet. Eszerint Arany és a hozzákötött, de mindenféleképpen leredukált Petőfi a normává eszményesített klasszicizmust, ezen belül a stílrealizmust, a nemzeti irodalom csúcspontját és egyben a tovább fejlődés vonalát is jelentik. Ezért irodalmunk Gyulai népnemzeti koncepciójának megfelelően, csak a „klasszicizmus” ideáljainak megőrzésével, és értékeinek szerves továbbépítésével fejlődhet. Azonban nem ez történt, hanem előbb óvatos elfordulás, majd a „tévelygés” végkifejlődésének eredményeként a teljes szakítás következett el. Ez Horváth szerint a Nyugat-mozgalommal és Adyval vált teljessé. És könyve ennek bizonyítása során alacsonyul igazán a kurzus igényéhez és színvonalához. Elveszti higgadságát, tárgyilagos, elemző módszere vádaskodásokba csap át. Ő is „kimutatja, hogy a „folytonosságnak” ez a megszakítása a zsidóság térhódításával függ össze. Már a századforduló előtt ez az idegen faj szívós munkával birtokába vette a sajtót, elaltatva a nemzeti éberséget, megteremtette az „ő tulajdon ízlését s érdekét szolgáló irodalmat” és a „zsidóság ízlésbeli és politikai ösztöneinek és törekvéseinek a magát Adyhoz fűző Nyugat lett közismert szervezete”.²⁵ Így minősül egycsapásra Horváthnál is az új irodalom hagyományrombolónak és idegennek. Bonyolult utakon indult, de végül következtetései a kurzus igényeihez jutott el.

Azonban Horváth Jánost igényesebb, bonyolultabb, összetettebb történelem-szemlélete arra ösztönözte, hogy még ebben a művében se elégedjen meg az egyoldalú, szimpla következtetésekkel. Összefüggéseket keres, és ennek során arra a felismerésre jut, hogy az irodalom folytonosságának megszakításáért az újítók mellett a konzervatívok is felelősek. „Az elvtelen modernség” csak azért tudhatott hódítani, mert az „öntudat nélküli konzervativizmus” nem tudta ellensúlyozni. Különösen a kritikát rója meg Horváth János, amely — szerinte — Gyulai halálával igénytelen és vérszegény lett, kemény, bíráló hang hallatása helyett meghunyászkodott, és ezzel teljes tanácstalanságban hagyta a közönséget, az új irodalmat pedig szemhunyasával ösztönözte. Végül erre a következtetésre jut a szerző: a „klasszicizmus, mely egyenesen rászorult harcos felfrissülésre, kötelességének nem volt tudatában, s merev elzárkózásával maga is okozója lett a folytonosság megszakadásának.”²⁶

Az „eltévelyedés” után, Horváth szerint is, az ellenforradalommal a nemzeti ébredés kora jött el. De hogyan fejlődjön az irodalom és milyen tanulságokat vonjon le a múlt hibáiból? Horváth János e kérdésre válaszolva három alapvető következtetésre jut. Az egyik: vissza a „klasszicizmushoz, mert az soha többet a nemzeti műveltség táplálékai közül ki nem iktatható. Örök időkre szóló útravalója az a műveltségnek, irodalmunk történetének pedig központja, sugárgyújtója: minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét... Helyre kell tehát állítanunk a köztudatban a magyar klasszicizmus valódi értelmét, azt a politikai nagy jelentőségét, mely az egész magyarság erkölcsi tőkéje.”²⁷ A másik következtetés: meg kell teremteni újra a konzervatív kritika hitelét és öntudatát, mert „kritikai öntudat nélkül nincs folytonosság”.²⁸ És végül a harmadik: „Hozzá kell nevelnünk klasszikus irodalmunkhoz a közönséget... ez a mi könnyelműen elmulasztott, de legégetőbb nagy feladatunk: élet-halál kérdése a magyar műveltségnek... mind-

²⁵ Horváth János: i. m. 45. l.

²⁶ Uo. 37. l.

²⁷ Uo. 55. l.

²⁸ Uo. 54. l.

nyájunknak egynek kell lennünk azon erkölcsi ihlet tiszteletében, mely a klasszicizmus lelki gyökere volt. Különbözik nemzet-voltunkat tagadnók.”²⁹

Ezek a tanulságlevonások teljesen megfeleltek a kurzus igényének: irodalompolitikája magáévá tette és gyakorlatban hasznosította. Erre mutat az a tény is, hogy a kurzusnak szinte minden lapja egyértelműen méltatta a könyvet és az elismerések sokasága között alig találunk kritikai megjegyzéseket. Azonnal felismerték e tanulmány jelentőségét: Horváth János történelmi távlatokkal mérve, a tudós alaposágával, „tények” erejével bizonyítja az irodalom folytonosságának szükségességét, azt, hogy elkerülhetetlenül vissza kell térni a klasszicizmushoz, a konzervativizmushoz, mert minden eltérés ettől tévelyedéshez, hanyatláshoz, végső soron nemzeti létünk veszélyeztetéséhez vezet.

Ezzel a koncepcióval csak a baloldalon fordultak szembe. Király György nem kis indulattal, de alapos precizitással a Független Szemlében bírálja. Hatvany Lajos a Jövőben elsősorban Adyt veszi védelmébe. Legnagyobb felkészültséggel Schöppflin bírálja, a Konzervatív kritika, fejlődő irodalom című tanulmányában közvetve pedig A magyar irodalom a huszadik században című munkájában. Itt nem térünk ki e két tanulmányra: pusztán azt jegyezzük meg, hogy ezekben Schöppflin Horváthtal szemben egy ellenkonceptiót vázol fel, mely egészen más folytonosságot mutat és a magyar irodalomban először bizonyítja, hogy a Nyugat és előzménye szervesen kapcsolódik a nemzeti irodalom hagyományaihoz: a múlt értékeit, mint a fénynyalábot a fókusz, úgy gyűjti magába és sugározza tovább a jövőnek. Tehát a Nyugatnak centrális helyzete volt; az irodalom főáramlatát jelentette s ha valamilyen okból megszűnt volna: akkor vele az irodalom folytonossága szakadt volna meg. Ezzel a gondolatmenettel Schöppflin Horváth tanulmányának nem a részleteit vitatja, hanem a lényegét és a részletekkel együtt annak egész koncepcióját elutasítja.

Horváth János ezzel a tanulmányával a kurzus irodalom-politikájának egyik alapelvét: az irodalom konzervatív folytonosságának követelményét alapozta meg és ezért munkája szervesen épül be az ellenforradalom szellemi életébe. Mégis sokáig mostohagyermek marad. Viszolyognak szellemi magasabbrendűségétől s hajlékonyságot mutató konzervativizmusától. Hiszen a kurzus irodalompolitikájában éppen az a merevség, értetlen konokság, szűklátókörűség nyilvánult meg, melyet Horváth e tanulmányában is bírált. Emellett klasszicizmus-kultusza lényegileg egyezett ugyan a kurzusigényével, de el is tért attól, mert nála ez nemcsak morális „nemzeti”, „erkölcsi”, azaz politikai követelmény, hanem színvonaligény is volt és ennek a Petőfit és Aranyt követő epigon-nemzedék nem tudott maradéktalanul megfelelni. Többek között Horváth János azért is megy következetesen vissza Arany Jánoshoz, mert nála korokon átfénylő értékeket lát és az utána következőknél viszont jóformán semmit, ezért is bírálja őket. A kurzus irodalompolitikája pedig elsősorban ezt a nemzedéket karolja fel és példaképe igazában nem Arany János, hanem Pósa Lajos és Szabolcska Mihály. És ennek következtében más tartalmat kap a folytonosság elve is: Horváth János a klasszicizmus folytonosságát, annak erkölcsi, irodalmi értékeinek visszaállítását sürgeti; a kurzus pedig ezt a századfordulótáji lapos, teljesen merev konzervativizmusra szűkíti le.

Az irodalom folytonosságának elve kapcsán főleg a közelmúlt konzervatív megítéléséről szövegeztünk. Azonban ez korántsem jelenti azt, hogy a folytonosság elvének csak irodalomtörténeti vonatkozása lett volna: ellenkezőleg, nagyon is a napi irodalompolitikával volt kapcsolatban, sőt elsősorban az aktuális jelentése dominált. A múlt egyoldalú megítélése, az új irodalmi irányzatok kitagadása a nemzetiből,

²⁹ Uo. 57. l.

elítélése és megbélyegzése a jelennek szólt. Erre mutatnak Horváth János tanulság levonásai is. A kurzus irodalompolitikája ezeket nemcsak átveszi, hanem „tovább is fejleszti”. Nem elégszik meg a konzervativizmus általános védelmével, hanem minden létező fórumot megszállat vele és körülbástyázza a hatalom eszközeivel. És hogy meg ne ismétlődhessék az „eltévelyedés”, a „hanyatlás” kora, elzárkózik az új törekvésektől merevebben és határozottabban, mint valaha, még a számára veszélytelenektől is. A folytonosság elvével pedig ezt szentesíti és vele igazolja, hogy ez a legmegfelelőbb, szükségszerű és igazán nemzeti irodalompolitika.